

Wstęp do wydania II

Powodzenie książki nasunęło Wydawcy myśl o dodruku, ale już wcześniej okazało się, że indeks wymaga poprawek, w kilku miejscach tekstu głównego trzeba wprowadzić zmiany, można też uzupełnić niektóre noty o autorach. W sumie – konieczne okazało się wydanie II poprawione.

Redaktor naukowy.

Wprowadzenie

Ryszard Stemplowski

Najlepiej znane są w Polsce dzieje wychodźstwa związanego z klęskami powstańczymi i późniejszą aktywnością niektórych Polaków, głównie na zachodzie Europy, szczególnie ludzi Wielkiej Emigracji. Było to wychodźstwo polityczne, z wielkim udziałem szlachty i osób ze szlachty się wywodzących. W tym samym jednak czasie zaczęła się inna emigracja, masowa, transatlantycka, obejmująca prawie całą Europę, także mieszkańców historycznych terenów państwa polskiego. Ruch ten ogarnął rozmaite warstwy społeczne, a choć źródła jego były różnorakie, to przeważnie tkwiły one w ustroju gospodarczym. W niniejszej książce zajmujemy się przede wszystkim najliczniejszą z owych warstw, chłopami, którzy emigrowali w okresie od drugiej połowy XIX w. do okresu II wojny światowej i zasiedlali argentyńskie Misiones. Piszemy także o późniejszych losach tych osadników oraz ich potomków.

Chcemy wiedzieć – ilu tych osadników było, skąd przybyli, jak zasiedlali Misiones? Kim byli ci ludzie – co kształtowało ich tożsamość etniczną, narodową,

społeczną? Jak gospodarowali? Jak to zmieniało się z czasem? Jakie znaczenie owo osadnictwo miało dla rozwoju Misiones w okresie działalności pionierów osadnictwa? Jak podobieństwa i różnice – pod względem pracy, świadomości narodowej, języka, religii, obyczaju, związku z krajem wychodźstwa – wpływały na stosunki pomiędzy osadnikami? Jakie znaczenie miało oddziaływanie państw europejskich? Jak osadnictwo wiązało się z polityką argentyńską? Co wniosło badane osadnictwo do rozwoju Misiones? Jak w Argentynie było postrzegane osadnictwo rolne – i szerzej – obecność Europejczyków oraz ich argentyńskich potomków w Misiones następnego stulecia? Jak sami osadnicy – czy częściej ich potomkowie – oceniają teraz losy swych przodków i życie własne? Tych pytań jest więcej, a próba udzielenia na nie odpowiedzi przynosi treści odnoszące się nie tylko do osadników w Misiones.

Nazwa Misiones ma swą genezę w działalności misyjnej jezuitów (1610–1767), spopularyzowanej przez film „Misja” (1986 r.).

Argentyńskie Misiones jest tą częścią terenów misyjnych, która od czasu rozstrzygnięcia międzynarodowych sporów (1895 r.) znajduje się w granicach federalnej Republiki Argentyńskiej. Oprócz brazylijskiego stanu Paraná, to jedyny w świecie duży region geograficzny (powierzchnia równa prawie 1/10 obecnego terytorium Polski) i zarazem państwowa jednostka terytorialna, gdzie osadnictwo rolne imigrantów z terenu b. państwa polskiego (pod zaborami) i z II RP miało tak istotne znaczenie demograficzne i gospodarcze.

Cezury generalne, tu przyjęte, wiążą się z datą roczną najwcześniejszej poświadczonej obecności słowiańskiej w Misiones (1892 r.) i z dążeniem do jak najbardziej aktualnego ujęcia tematu (2009 r.). Książka zaś przynosi opracowania autorów z Argentyny i Polski: wszyscy znamy Misiones nie tylko z bibliotek czy archiwów, ale i z autopsji.¹ Wnosząc swój wkład do przyszłej

¹ Nie udało się jednak grupie autorskiej w pełni przewyciężyć ograniczeń wynikających z fragmentaryczności materiału źródłowego, jak również z trudności dostępu do niskonakładowych publikacji, odległych bibliotek oraz do pełnych tekstów prac nieopublikowanych. Dziękuję: 1. Profesorowi Serge Cipko z University of Alberta za nadesłanie z Kanady plików z jego szykowaną do druku książką o Ukraińcach w Argentynie, a potem też kserokopii książki Oksany Sapeljak, *Ukraińska spilnota w Argentini: Istoriko-etnologicznyj aspekt*, Lwów 2008, której nie dało się w żaden sposób sprowadzić z pobliskiej Ukrainy – ta książka stanowi niezbędne źródło do oceny stanu badań uczonych ukraińskich nad emigracją; 2. Bibliotece Facultad de Humanidades y Ciencias Sociales, Universidad Nacional de Misiones, oraz Leopoldowi J. Bartolomé za bezpłatne udostępnienie cyfrowej wersji książki, której autorem jest Raimundo Fernández Ramos, *Misiones a través del pri-*

syntezy dziejów tego osadnictwa, skupiamy się na wybranych problemach, stosując metody różnych dyscyplin naukowych.²

Zamieszczone teksty dzielą książkę na cztery części. Po wstępnej części pierwszej, dwie kolejne są ułożone chronologicznie, z podziałem na okres osadnictwa imigracyjnego (ze stopniowym przejmowaniem gospodarstw przez nowe pokolenia) oraz okres gospodarowania po ustaniu imigracji z Polski, będącego dziełem już prawie wyłącznie osadników urodzonych w Argentynie. W czwartej części pomieszczone zostały relacje zawierające wspomnienia osadników.

- **Pierwszą część** zbioru otwiera artykuł *Polska emigracyjna, Argentyna imigracyjna, Misiones osadnicze*, w którym Ryszard Stemplowski wprowadza do problematyki książki, zestawiając podstawowe wiadomości o emigracji z historycznych ziem państwa polskiego, odnotowując podróż jako czynnik zmiany społecznej, jak również włączając wiadomości o znaczeniu imigracji europejskiej dla Argentyny.

mer cincuentenario de su federalización, 1881, Diciembre 20, 1932, Posadas 1934; 3. Robertowi C. Abinzano z Universidad Nacional de Misiones za udostępnienie plików z trzema fragmentami (Prólogo, Capítulo I, Conclusiones) jego nieopublikowanej pracy doktorskiej *Proceso de integración de una sociedad multiétnica: la provincia argentina de Misiones. El frente extractivo*, Universidad de Sevilla, 1985; zob. bibliografia opublikowana w związku z World Library and Information Congress: 70th IFLA General Conference and Council, 22–27 August 2004, Buenos Aires: www.ifla.org.IV/ifla70/prog04.htm.

² Tom ten jest w pewnym sensie kontynuacją opublikowanej w 1991 r. książki *Słowianie w argentyńskim Misiones, 1897–1977*. Zbiór studiów pod redakcją Ryszarda Stemplowskiego, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1991, 278 s. (autorzy artykułów: Leopoldo J. Bartolomé, Danuta Łukasz, Ryszard Stemplowski). Wymieniona książka zawierała pięć tekstów, obecna – czternaście i niniejsze wprowadzenie; tamta była dziełem trojga autorów, w tym jednego Argentyńczyka, ta jest owocem pracy dziewięciorga autorów, w tym czworga Argentyńczyków; poprzednia odnosiła się do okresu od początków osadnictwa do 1977 r., a teraz – do 2009 r. Przedrukujemy tutaj artykuły Bartolomé i Łukasz (z poprawkami redaktorki wydawniczej, lecz zachowując formę odniesień do materiału archiwalnego); wykorzystujemy też obszernie części artykułów mojego autorstwa. Warto dodać, że teksty autorów polskich w książce wydanej w 1991 r. powstały już w końcu lat siedemdziesiątych, ale wymieniony zbiór jako projekt wydawniczy budził w PRL zastrzeżenia potencjalnych wydawców, głównie (bo nie wyłącznie) z powodu zaistnienia w nim problematyki emigracji ukraińskiej i – jak mi powiedziano – zasady przyjętej między PRL i ZSRR („wy nie piszecie o naszych [emigrantach], my nie piszemy o waszych”). Zob. recenzja pióra M. Kuli w „Przeglądzie Polonijnym”, nr 4, 1992, s. 206–208.

- W tekście pt. *Polacy w Ameryce Łacińskiej: Piśmiennictwo polskie*, Jerzy Mazurek ułatwia czytelnikowi uplasowanie książki w szerszym kontekście poznawczym (odnotowuje bardzo liczne publikacje rozmaitych rodzajów i długi okres XIX–XXI w.). Autor ten dokonał również wyboru publikowanych w niniejszej książce fotografii.
- W szkicu *Misiones w literaturze*, Leopoldo J. Bartolomé daje – jako człowiek należący do misjoneńskiej elity intelektualnej – świadectwo lokalnej recepcji literatury odnoszącej się do Misiones.
- **Drugą część** zbioru otwiera artykuł *Liczebność i rozmieszczenie geograficzne osadników słowiańskich oraz ich dzieci w Misiones (1892–1945)*, w którym Ryszard Stemplowski porównuje wiadomości źródłowe odnośnie liczebności i rozmieszczenia terytorialnego imigrantów słowiańskich oraz ich zrodzonych w Argentynie potomków, poczynając od pierwszych śladów obecności słowiańskiej do momentu ustania imigracji Ukraińców i Polaków bezpośrednio z Polski.
- W artykule *Słowiańskie gospodarstwo rolne w Misiones (1897–1939)*. *ANEKS: Kalendarz rolniczy*, Ryszard Stemplowski podejmuje próbę pokazania gospodarki osadniczej, początkowo realizowanej w ramach państwowej kolonizacji Misiones, a pod koniec tego okresu – także prywatnej, umiejscawiając osadnictwo w kontekście polityczno-gospodarczym (lokalnym i ponadlokalnym) oraz przyrodniczym.
- Artykuł *Organizacja oświaty polskiej (1904–1939)*, pióra Danuty Łukasz, ukazuje – na podstawie pełnej dokumentacji źródłowej – projekty i wyniki pracy w zakresie szkółek polskich w Misiones, prowadzonych przez księży Zgromadzenia Słowa Bożego (SVD), urzędników polskiej administracji rządowej (w tym nauczycieli z Polski) oraz samych osadników.
- Zygmunt Wojski, w szkicu *Wpływ argentyńskiej odmiany języka hiszpańskiego na polszczyznę czasopisma „Orędownik”*, ukazuje niektóre cechy języka polskiego w wersji występującej w „Orędowniku” – czasopiśmie unikatowym zakorzenionym w kulturze katolickiej i chłopskiej.³

³ Dionisio Czajkowski, krewny nieżyjącego już, jedynego redaktora i wydawcy „Orędownika” Jana Czajkowskiego, z mej inicjatywy przekazał pełne wydanie czasopisma księżom polskiej prowincji SVD podczas spotkania w Posadas z udziałem dwóch świadków i zarazem mieszkańców stolicy Misiones – ks. Demetrio Terleskiego SVD oraz artysty malarza Zygmunta Kowalskiego. Dnia 24 października 1982 wszyscy czterej podpisaliśmy w tej sprawie akt darowizny. Kierowałem się przy tym wiedzą, że inicjatorem i pewnego rodzaju „asystentem kościelnym” w Redakcji, poczynając od tworzenia pisma do czasu swego wyjazdu z Misiones (1932 r.), był ks. Josef Bayerlein-Marianski SVD. Zorganizowałem przewiezienie tej dużej kolekcji z Posadas do Warszawy i przekazałem ją ks. Tadeuszowi Dworeckiemu SVD

- W szkicu *Role społeczne księdza katolickiego w Argentynie (od połowy XIX w. do połowy XX w.)* Ryszard Stemplowski analizuje role społeczne duchownych w kontekście kultury chłopskiej osadników oraz nierozwiniętej administracji publicznej i braku usług, na podstawie wiadomości o działalności trzech duchownych obrządku rzymskokatolickiego, działających w środowiskach imigrantów galicyjskich, irlandzkich i włoskich, w Misiones oraz innych regionach Argentyny. Odnotowuje również działalność księży greckokatolickich.
- Tę część książki zamyka artykuł *Tożsamości społeczne osadników galicyjskich oraz ich dzieci 1892–1942*, w którym Ryszard Stemplowski, nawiązując do wyżej wymienionych artykułów, przedstawia źródłowo udokumentowane uwarunkowania i przejawy kulturowości oraz polityczności imigrantów słowiańskich (głównie galicyjskich), jak również pierwszego pokolenia ich zrodzonego w Argentynie potomstwa.
- **Trzecią część** tego zbioru studiów, poświęconą głównie procesom, w których pod koniec XX w. uczestniczyli już prawie wyłącznie potomkowie imigrantów, otwiera artykuł *Prowincja Misiones, 1953–2009*. Jego autor, Héctor Jaquet, przedstawia zwięzły zarys historii Misiones jako nowo utworzonej (1953 r.) prowincji w federalnym systemie argentyńskim.
- Wyniki swych pionierskich badań antropologicznych kolonizacji Misiones, na przykładzie najstarszej kolonii zasiedlonej na przełomie XIX i XX w. głównie przez imigrantów galicyjskich, przedstawia Leopoldo J. Bartolomé w artykule pt. *Historyczne Apóstoles w badaniach z lat siedemdziesiątych XX w.*⁴
- W artykule *Współczesne Apóstoles 1977–2007* Silvio Huber pisze o ostatnim trzydziestoleciu, aktualizując obraz tej najstarszej kolonii, obecnie zasiedlonej już prawie wyłącznie przez ludzi urodzonych w Ameryce Południowej.
- **Czwartą część** zbioru otwiera z trudem przetłumaczony i zredagowany artykuł *Kolonizacja prywatna w Misiones: Kolonie Wanda i Lanusse*,

i ks. Antoniemu Koszorzowi SVD. Uprzednio jednak doprowadziłem do zmikrofilmowania kolekcji w Bibliotece Narodowej, gdzie materiał ten jest odtąd publicznie dostępny. O ile mi wiadomo, oryginał „Orędownika” znajduje się w bibliotece SVD w Pieniężnie. Moja sugestia (2010 r.) przekazania przez SVD kopii mikrofilmowej uniwersytetowi w Posadas pozostała bez odpowiedzi. Wobec tego zakupiłem w Bibliotece Narodowej taką kopię (26 szpul) i poszukuję obecnie instytucji w Misiones, która mogłaby te materiały udostępnić publicznie na odpowiednim czytelniku.

⁴ Tytuł przedruku dopasowany do niniejszego zbioru.

1936–1960. *Relacje zebrane w latach 2005–2007*, w którym Elena Krautstoff przedstawia skomplikowany obraz polskiego osadnictwa prywatnego w selwie misjoneńskiej lat 1936–1960, przytaczając teksty wypowiedzi przypisywanych osadnikom.

- Książkę zamyka szkic *Pamięć zbiorowa imigracji. Relacje z kolonii Azara, Lanusse i Wanda, zebrane w 2008 roku*. Jego autorka, Joanna Cichecka, ukazuje budowanie historii kolonizacji rolnej, przytaczając oraz interpretując wspomnienia osadników żyjących w starej kolonii na ziemiach początkowo państwowych oraz osadników z kolonii tworzonych na ziemiach prywatnych od końca lat trzydziestych XX w.

Nie dążyliśmy w zbiorze do usuwania niespójności powstających na tle różnic metodologicznych czy też kontrowersji wynikających z aktualnego stanu badań. Nawet przy pisowni nazwiska tej samej osoby zachowaliśmy takie jego wersje, jakie występują w danym źródle, odnotowując to w indeksie, ale pomijając oczywiste błędy. Termin ‘osadnik’ natomiast jest w tekstach stosowany jako odpowiednik argentyńskiego (hispanojęzycznego) terminu *colono*; termin ‘kolonia’ jest używany na określenie prawnie wyodrębnionego terenu osadnictwa (kolonizacji) w granicach określonej jednostki podziału administracyjnego: terytorium, prowincji, departamentu. Więcej trudności sprawia przekład terminu *nacional*, gdyż w państwie federalnym, jakim jest Argentyna, może to oznaczać „krajowy” (ogólnokrajowy), „państwowy”, „federalny”, „narodowy” itd., a skierowane jest do czytelnika żyjącego w Polsce, państwie unitarnym, a nie federalnym. Przy nazwach instytucji trzeba było wybierać najczęściej między „krajowy” i „państwowy”, co w większości wypadków dało wynik całkowicie zadowalający. Nieuniknione są także pewne powtórzenia, mające na celu umożliwienie czytelnikowi zapoznania się z pełną argumentacją poszczególnych autorów.

Teksty oparte są na przeróżnych materiałach źródłowych.

- Na materiałach drukowanych bazują artykuły, których autorami są Silvio Huber i Héctor Jaquet. Materiały drukowane i relacje stanowią podstawę artykułów, których autorami są Leopoldo J. Bartolomé, Elena Krautstoff i Joanna Cichecka.
- Źródła archiwalne (oprócz materiałów drukowanych i kilku relacji) wykorzystano na szerszą skalę tylko w artykułach Danuty Łukasz i Ryszarda Stemplowskiego. D. Łukasz przeprowadziła obszerną kwerendę w Archiwum Akt

Nowych w Warszawie i w zbiorach SVD, znajdujących się wówczas w trakcie opracowywania, a udostępnionych przez ks. Tadeusza Dworeckiego SVD w Lublinie (Dom Słowa Bożego). Uczestniczyła też w zbieraniu relacji repatriantów z Misiones w Polsce, odwiedzających Polskę mieszkańców Misiones, a także polskich dyplomatów. Jeśli zaś chodzi o źródłową podstawę artykułów drugiego z wymienionych autorów, to jej szeroki zakres – tu po raz pierwszy wykorzystany i uwidoczniiony w przypisach – zaistniał dzięki równoległemu prowadzeniu badań nad wieloma tematami.

Trudność stanowił często niełatwy dostęp do materiałów źródłowych i potrzeba umiejętności czytania w językach polskim, hiszpańskim, niemieckim, ukraińskim i angielskim, a także francuskim i portugalskim. Synteza będzie kiedyś zapewne dziełem autora argentyńskiego, który wykorzysta również źródła w językach polskim i ukraińskim.

Kolosalna przewaga ilościowa materiału źródłowego i opracowań w języku polskim, a jednocześnie niedostatek tekstów źródłowych w języku ukraińskim, sprawiają, że dla okresu do połowy XX w. najłatwiej uchwycić problematykę osadników polskich. Tylko najwyższym nakładem pracy, wykorzystującej heurystykę, hermeneutykę i rozumowanie dedukcyjne, udaje się dojść do ustaleń odnośnie innych osadników słowiańskich. Użycie terminu „słowiański” nie oznacza słowianofilstwa, nie wynika też z niechęci do narodowego określenia innych niż Polacy osadników.⁵ Nie wolno jednak badaczom uprawiać „etnicznej polityki historycznej”.⁶ Nie są też prawdziwe stwierdzenia, że „Misiones zbudowali Polacy”, „Misiones zbudowali Niemcy” albo że „Misiones zbudowali Ukraińcy” czy jeszcze jakaś inna grupa imigrantów działających jakoby

⁵ W moich wcześniejszych tekstach o Misiones, opublikowanych w językach polskim i hiszpańskim, zwracałem uwagę na niewyraźnie uprzednio dostrzegane osadnictwo Rusinów i Ukraińców w porównaniu z osadnictwem Polaków.

⁶ Do wspomnień trzeba podchodzić krytycznie. Używanie czasu przeszłego nie czyni narratora historykiem. Argentyńczykom polskiego lub ukraińskiego pochodzenia, żyjącym dziś w Misiones, szkodzi mitologizowanie okresu osadnictwa pionierskiego – wymyślanie fantastycznej przeszłości ich europejskich przodków i historii ziem ich pochodzenia. Zjawisko wymyślenia (*invención*) – podobne, lecz odniesione do pewnej grupy w argentyńskiej elicie Misiones – przedstawia w antropologicznej perspektywie misjoneński historyk i antropolog Héctor Jaquet, pisząc o mitologizacji historii Misiones jako narzędziu podwyższenia rangi tego regionu i tym samym uzasadnienia starań części elity misjoneńskiej o uzyskanie dla Misiones statusu prowincji w państwie argentyńskim – H. Jaquet, *Los combates por la invención de Misiones. La participación de los historiadores en la elaboración de una identidad para la provincia de Misiones, Argentina, 1940–1950*, Editorial Universitaria de Misiones, Posadas 2005. Zob. artykuł tego autora w niniejszej książce.

w oderwaniu od społeczno-polityczno-przyrodniczego całokształtu tamtejszej rzeczywistości. Misiones budowali razem ludzie z rozmaitych grup etnicznych i narodowych; Misiones jest już od pewnego czasu prawie wyłącznie krainą ich potomków, Argentyńczyków. Migracja w poznawanej tu skali to dramat, wielkie zmiany społeczne tego rodzaju z reguły nie są doświadczeniem łatwym, a występowanie stereotypów jest może nieuniknione, chodzi jednak o to, żeby przeważała w Misiones i wszędzie indziej tożsamość autentyczna, kulturowość czerpiąca w jak najwyższym stopniu z coraz bardziej rozwijanych badań naukowych. Autorzy artykułów zamieszczonych w niniejszej książce chcą się do tego przyczynić. Nie pracowali jako grupa i jednym z celów książki jest przedstawienie czasem odmiennych tez, hipotez albo opinii. Jako redaktor naukowy dążyłem do pokazania aktualnego stanu wiedzy. Wielką pracę wykonała redaktorka wydawnicza tekstów dr Zuzanna Jakubowska z Uniwersytetu Warszawskiego. Niemniej za każdy artykuł odpowiada ostatecznie jego autorka albo autor.

Kraków, czerwiec 2010